πολιτισμός

■ Του ΧΑΡΗ ΣΤΡΑΤΙΔΑΚΗ*

Αναδιφώντας το χθες (243)

Δέκα χρόνια απουσίας του Γιάννη Σπανδάγου

Συμπληρώθηκαν εφέτος δέκα χρόνια από τον θάνατο του Γιάννη Σπανδάγου (1946-2012), ενός κοσμοπολίτη συμπολίτη που ομόρφαινε το Ρέθυμνο. Αν δεν είχε κάποιον άλλο στο μυαλό του ο Παντελής Πρεβελάκης, γι' ανθρώπους σαν αυτόν θα είχε γράψει στο *Χρονικό μιας Πολιτείας* ότι *«…οι πολίτες του Ρεθέμνου ήτανε πάντα αγαθοί, σεμνοί και συνάμα περήφανοι, διαβασμένοι και καλότροποι»*. Στη μνήμη του το έτος 2013 είχαμε οργανώσει με τον Γιώργο Π. Εκκεκάκη και τον Μιχάλη Τζεκάκη ένα ακαδημαϊκό μνημόσυνο κι είχαμε διανείμει σχετικό βιβλιαράκι, που τυπώθηκε με χορηγία του Μανόλη Χαλκιαδάκη. Ένα ακόμα μνημόσυνο - θρησκευτικό και πνευματικό - είχε οργανώσει την επόμενη χρονιά στο χωριό τής καταγωγής του Μαργαρίτες η εκεί Πολιτιστική Κίνηση, στο οποίο κι είχαμε κάνει σχετικές εισηγήσεις με τον Μιχάλη Τζεκάκη. Στα εφετινά λοιπόν δεκάχρονα δημοσιεύω στις «Αναδιφήσεις» την εισήγησή μου εκείνη, μαζί με μερικές από τις φωτογραφίες που είχα προβάλει.

«Θέλω να ευχαριστήσω και από τη θέση αυτή την Πολιτιστική Κίνηση Μαργαριτών και ιδιαιτέρως τον Κωστή Μ. Παπαδάκη και τη Στέλλα Πυθαρούλιου για την πρόσκλησή τους να πω δυο λόγια στην αποψινή εκδήλωση μνήμης για τον Γιάννη Σπανδάγο. Κι αν το πρώτο πνευματικό μνημόσυνο έγινε πέρυσι στο Ρέθυμνο, είναι εφέτος τιμή για τις Μαργαρίτες που δεν τον ξεχνούν, που τιμούν την προσφορά του και κρατούν ζωντανή τη μνήμη του. Η προσέλευσή σας απόψε εδώ δείχνει ότι ασφαλώς θα υπάρξει συνέχεια εκδηλώσεων μνήμης και τιμής, για τον πρόσφατα απελθόντα Μανόλη Συραγόπουλο, αλλά και για την συγχωριανή σας Άννα Αποστολάκη, την «πρώτη κυρία της ελληνικής λαογραφίας», η βιβλιοθήκη της οποίας δωρίσθηκε πρόσφατα στη Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη του Ρεθύμνου.

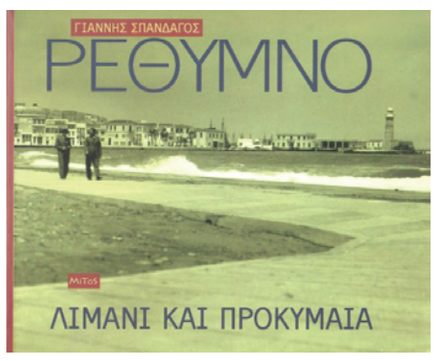

Αν προσπαθήσουμε να αποτιμήσουμε το έργο του αείμνηστου Γιάννη Σπανδάγου, θα διαπιστώσουμε ότι η ψυχή του ήταν αφιερωμένη στον έντυπο λόγο. Ασφαλώς το σώμα του ασχολούνταν με το επάγγελμά του, του αρχιτέκτονα μηχανικού, όμως το πνεύμα του βρισκόταν στις εργασίες του, στις εκδόσεις του, στις συλλογές του, στις επιμέλειες εκδόσεων και στα χαρτιά που τύπωνε στον σκοτεινό φωτογραφικό θάλαμο. Κατόρθωσε να διεξάγει αρκετές ερευνητικές εργασίες, από τις οποίες εξέδωσε αυτοτελώς επτά. Ανάμεσά τους κορωνίδες υπήρξαν τα βιβλία για τον μετασχηματισμό του Ρεθύμνου μέσα στον 20ο αιώνα και για το λιμάνι του. Οι υπόλοιπες αναφέρονταν στο Κυνήγι του Ρεθεμνιώτικου Θησαυρού, στα παραδοσιακά επαγγέλματα που χάνονται, στον ζωγράφο Γιώργο Γαληνό και, ασφαλώς στις Μαργαρίτες, για την ακρίβεια στα *Μπουντάλια* των Μαργαριτών.

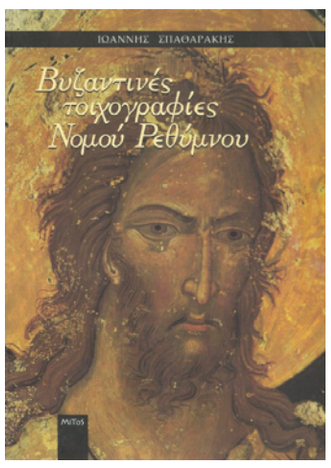

Παράλληλα πραγματοποίησε 18 τουλάχιστον συνεργασίες σε βιβλία, περιοδικά και ένθετα εφημερίδων, από τις οποίες ξεχωρίζουν εκείνες για την περίοδο της Ρωσικής Κατοχής του Ρεθύμνου, που δημοσιεύτηκαν στην εφημερίδα «Ρεθεμνιώτικα Νέα», και η σειρά ερευνητικών πορισμάτων με τον κοινό τίτλο «Κυνηγώντας το χτες», η οποία περιλαμβάνει επτά συνεργασίες, που δημοσιεύτηκαν όλες στην εφημερίδα «Κρητική Επιθεώρηση». Δεν αρκέστηκε, όμως, στα παραπάνω αλλά προέβη και σε σειρά εκδόσεων. Σ' αυτές δεν περιλαμβάνονται μόνο τα σχεδόν 100 τεύχη της περιόδου 1989-1997 του πρωτοποριακού για την εποχή του περιοδικού «Φωτογράφος» αλλά και 13 βιβλία του προσωπικού εκδοτικού οίκου «Μίτος», όπως επίσης και άλλα δύο των εκδόσεων «Νήσος» και μια σειρά εξαιρετικά καλόγουστων ταχυδρομικών καρτών.

Παράλληλα έκανε τουλάχιστον έξι επιμέλειες εκδόσεων ενώ η βοήθειά του σ' άλλες δεν είναι δυνατόν να καταγραφεί στον περιορισμένο αυτό χώρο. Οι σχετικές ευχαριστίες είναι διάσπαρτες σε πλήθος βιβλίων, όπως στο «Εν Ρεθύμνω» της Μαρίας Τσιριμονάκη, στο «Καφέ Σαντάν» του Γιάννη Φθενάκη, στη «Γαλλική Σχολή Καλογραιών Χανίων» της Μαριέττας Ασημομύτη (φωτογραφία) και στα «Χασαπιά του Ρεθύμνου» του Χάρη Παπαδάκη. Τέλος, αλλά όχι και αξιολογικά τελευταίο, ο Γιάννης Σπανδάγος ήταν συλλέκτης εντύπων, βιβλίων, περιοδικών, χαρτών και βεβαίως φωτογραφιών. Όλα τα παραπάνω αλλά και πιθανά άλλα, που δεν κατέστη δυνατόν να εντοπίσω, διατρέχονται από μια σειρά ιδιοτήτων του δημιουργού τους, που θα αναφέρω εδώ απόψε, όπως και πριν ένα χρόνο στην αντίστοιχη εκδήλωση στο Ρέθυμνο, μονολεκτικά.

Ο Γιάννης Σπανδάγος υπήρξε ο κατεξοχήν ιστορικός τοπογράφος του Ρεθύμνου. Με τις σπουδές του αλλά και ως ερευνητής αρχείων και μελετών μπόρεσε να προσεγγίσει τον τόπο από διαφορετικές πλευρές, να μελετήσει τον μετασχηματισμό του στον χρόνο και να ανιχνεύσει τις αιτίες που τον προκαλούσαν. Κι όλα αυτά όντας απόλυτα τεκμηριωτικός, με πλήθος και ποικιλία ιστορικών πηγών. Για να το κατορθώσει αυτό ανέπτυξε αυξημένη συνεργασία με πλήθος ερευνητών. Ως προς την οξυδέρκειά του, ας μου επιτραπεί εδώ ν' ανασύρω από τη μνήμη μου τον προβληματισμό που του προκάλεσαν δύο έγγραφα, που είχε δημοσιεύσει ο Γιάννης Παπιομύτογλου στα «Έγγραφα Ιεροδικείου Ρεθύμνης» το 1995. Διαβάζοντάς τα αντιλήφθηκε εκείνο που κανένας άλλος δεν είχε μέχρι τότε συνειδητοποιήσει, το πρόβλημα δηλαδή τού πού θάβονταν οι χριστιανοί Ρεθεμνιώτες το τελευταίο μισό του 16ου αιώνα, ώσπου το 1701 δυο έμποροι της πόλης αγόρασαν εκ μέρους της χριστιανικής κοινότητας τα αμπέλια γύρω από τη Μεσαμπελίτισσα και τους έδωσαν χρήση νεκροταφείου.

Ο Γιάννης Σπανδάγος, όσο κι αν αυτό φανεί παράξενο, υπήρξε επίμονος και σε ορισμένα θέματα χαλκέντερος. Αναφέρω πρόχειρα εδώ τις έρευνές του για το Γεώργιο Γαληνό, οι οποίες, ξεκίνησαν να δημοσιεύονται το 1994 και, με πολλές προσθήκες, κατέληξαν σε τελική δημοσίευση το 2010. Είμαι σίγουρος ότι αν ζούσε κι άλλο, θα είχε επεξεργαστεί ακόμα περισσότερο το θέμα, το οποίο αντιμετώπιζε όχι μόνο από τη σκοπιά της ιστορίας αλλά κι από εκείνη της ιστορίας της τέχνης.

Υπήρξε ταυτόχρονα φιλότεχνος και φιλόκαλλος. Αλήθεια, ποιος φαντάζεται, ακόμα και σήμερα, ότι πριν 20 χρόνια, εν μέσω ταχυδρομικών καρτών αισθητικής καραμελωμένων χρωμάτων και τοπίων διανθισμένων με χορευτικά συγκροτήματα, θα εκτύπωνε και θα κυκλοφορούσε θέματα, όπως το εικονιζόμενο (φωτογραφία), με τοιχογραφίες, ρόπτρα, ερειπωμένα μοναστήρια και διάσπαρτα κλασικά και παλαιοχριστιανικά σπαράγματα; Μία τουλάχιστον απ' αυτές τις καλαίσθητες κάρτες ήταν αφιερωμένη στις Μαργαρίτες κι, απ' ότι θυμάμαι, θα πρέπει να εικόνιζε τον Νίκο Καυγαλάκη με την κόρη του στον τροχό. Δυστυχώς δεν μπόρεσα να την εντοπίσω για τις ανάγκες της αποψινής εκδήλωσης, πιστεύω όμως ότι η αισθητική της επηρέασε την Πολιτιστική Κίνηση Μαργαριτών, η οποία με τη σειρά της συνέχισε με μια σειρά καλόγουστων καρτ ποστάλ, που στέκονται ψηλά ακόμη και με τα σημερινά δεδομένα.

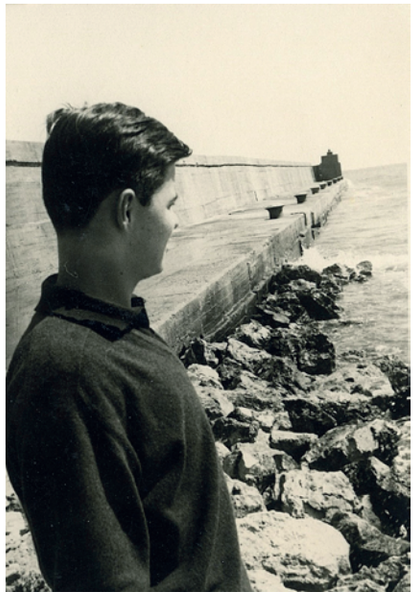

Υπήρξε όμως και πέραν του δέοντος σεμνός, γεγονός που το γνωρίζουν πάνω απ' όλα οι δικοί κι οι φίλοι του αλλά κι όποιος προσπαθεί να τον προσεγγίσει σήμερα μέσω του έργου του. Αλήθεια, ποιος από μας δεν θα χρησιμοποιούσε τη νεανική του φωτογραφία, εφόσον μάλιστα δεν υπήρχε καμία άλλη, για να υποστηρίξει φωτογραφικά την αποπεράτωση του πρώτου τμήματος του νέου λιμανιού του Ρεθύμνου το 1962; Κι όμως ο Γιάννης Σπανδάγος, δεν το έκανε. Ταυτόχρονα υπήρξε παρωθητικός προς τους νέους κι αυτό φαίνεται όχι μόνο από τους νέους μηχανικούς με τους οποίους συνεργάστηκε αρμονικά αλλά κι από τους νέους ερευνητές και τους νέους κυνηγούς, όχι θηραμάτων ή θησαυρών, αλλά του παρελθόντος, τους «κυνηγούς του χθες», όπως τους αποκαλούσε.

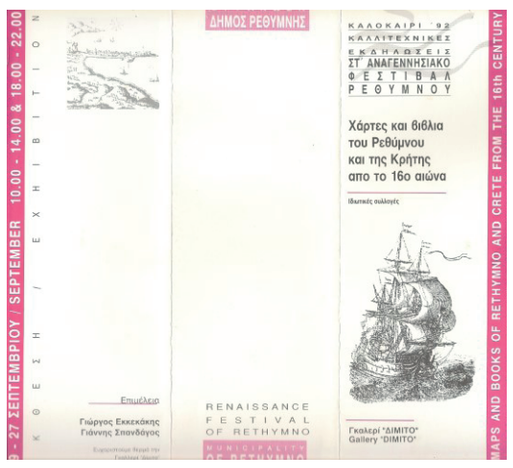

Ο Γιάννης Σπανδάγος υπήρξε επίσης συλλέκτης, όχι όμως με το γνωστό πάθος που χαρακτηρίζει εκείνους που βρίσκονται συνήθως κάτω από τη σκέπη του όρου αυτού. Μπορούσε άνετα ν' αγοράσει σε πρωτοφανή τιμή ένα συλλεκτικό χάρτη ή βιβλίο και με την ίδια άνεση να τον δανείσει ή και να τον χαρίσει σ' έναν φίλο, τις έρευνες του οποίου μπορούσε να διευκολύνει ή να τεκμηριώσει. Με την ίδια ευκολία με την οποία μοίραζε τα βιβλία και τις εκδόσεις του, με την ίδια απλοχεριά κι ανυστεροβουλία δαπανούσε σημαντικά ποσά για την αγορά φωτογραφικών δικαιωμάτων, με «γενναιοδωρία άρχοντα», όπως έγραψε για τον μέντορά του στη φωτογραφία Σπύρο Μελετζή, που του είχε προσφέρει το φωτογραφικό του θάλαμο και υλικά για χρήση.

Υπήρξε κατεξοχήν άνθρωπος της φωτογραφίας, άνθρωπος του σκοτεινού θαλάμου, όπως υπήρξε και ζωγράφος. Έφερε στην επιφάνεια ρεθεμνιώτικες φωτογραφίες των Fr. Boissonas, Nelly's, Σπύρου Μελετζή, Βούλας Παπαϊωάννου, Ευάγγελου Ζακάκη, Δημήτρη Τριανταφύλλου και άλλων. Μπήκε στο σκοτεινό θάλαμο και τύπωσε από αρνητικά μεγάλου φορμά, ρετούσαρε με το πινέλο δακτυλιές, καψίματα τσιγάρων και τις φθορές του χρόνου σε φωτογραφίες θεωρούμενες «κατεστραμμένες», όπως αυτή του Σπύρου Μελετζή του 1955 που βλέπουμε στην οθόνη (φωτογραφία), και, πέρα και πάνω από αυτό, τις δημοσίευσε, τις σχολίασε και τις χρησιμοποίησε ως ιστορικές πηγές, συχνά αναντικατάστατες.

Θα τελειώσω μ' ένα απόσπασμα, που, νομίζω, ανταποκρίνεται στην τελευταία εικόνα του Γιάννη Σπανδάγου, την εικόνα της απέραντης ευαισθησίας του, εκφρασμένη στον έντυπό του λόγο, τον οποίο κι είχε ως θέμα η παρουσίασή μου. Σε ανύποπτο χρόνο, μετά τα «βαριά» του δημοσιεύματα στις εφημερίδες, που ο ίδιος τα ονόμαζε «ρώσικα», επειδή αναφέρονταν σ' εκείνη την περίοδο, ήρθε μ' ένα άρθρο -συγκερασμό βοτανολογίας, ζωολογίας, πολεοδομίας κοινωνικής ευαισθησίας και ρομαντισμού, να σταθεί στα ανθισμένα στο καταχείμωνο γιούκας της παραλίας, ευαίσθητος περισσότερο από κάθε άλλη φορά, και να γράψει: *«Εδώ και πολλές εβδομάδες καμαρώνω τα γιούκας… να μπουμπουκιάζουν, να ανθίζουν και να αντιστέκονται στο δυνατό βοριά των τελευταίων ημερών. Σας προτείνω λοιπόν, φίλοι αναγνώστες, όταν περνάτε από εκεί να κοντοσταθείτε, να καμαρώσετε και να ξεχάσετε για λίγο τις ασκήμιες που μας περιβάλλουν»*.

Από την ίδια ευαισθησία εμφορούμενος έδωσε την τελευταία του μάχη, που αφορούσε τον ανδριάντα του Άγνωστου Στρατιώτη στο Ρέθυμνο. Δε θέλησε ν' αφήσει ν' αλλάξει ο προσανατολισμός του, από εκεί που αντίκριζε τη θάλασσα και τον ενοχλούσε αφάνταστα η αφαίρεση της υπόβασης του μνημείου, που το άφησε γυμνό, να κοιτάζει εκεί όπου βόλευε εμάς, τους επιγόνους. Έτσι, απέραντα ευαίσθητος, ανθρωπιστής, σεμνός, φιλόκαλλος μας άφησε κι έτσι ας τον θυμόμαστε. Σας ευχαριστώ».

Υπενθυμίζω ότι η σελίδα που διαβάζουμε αυτή τη στιγμή ξεκίνησε στη μνήμη του και ως συνέχεια - τρόπον τινά - της δικής του με τον τίτλο «Κυνηγώντας το χθες». Ξεκίνησε πριν από ακριβώς έξι χρόνια, στις 20 Δεκεμβρίου 2016 και, αναγνωρίζοντας τις οφειλές της στον αείμνηστο συμπολίτη, έχει κάνει αφιερώματα στη μνήμη του, μεταξύ των οποίων το μεγαλύτερο στην πέμπτη επέτειο του θανάτου του, το 2017. Τότε είχα ζητήσει από έναν καλό του φίλο, τον Κωστή Καλλέργη, να εκφράσει την άποψή του γι' αυτόν με δίστιχο. Κι εκείνος, με τη γνωστή του ευαισθησία κι ευθυκρισία, είχε γράψει, εν είδει επιγράμματος:

Έδινες άλλη αίσθηση στη φύση των πραγμάτων
κι εκόσμησες στο διάβα σου την πόλη των γραμμάτων.

Δυο χρόνια χωρίς τον Χάρη

Συμπληρώθηκαν πριν από λίγες ημέρες δύο χρόνια από τον αδόκητο θάνατο του Χάρη Καλαϊτζάκη. Πέρυσι στη μνήμη του είχαμε διοργανώσει με τις «Ημέρες Ρεθύμνου» την ξενάγηση «Αναζητώντας το αθέατο Ρέθυμνο των χαμένων μνημείων» και στη συνέχεια με πολλούς φίλους του την εκδήλωση «Χάριν μνήμης. Χάρης Α. Καλαϊτζάκης (1953-2020)», στην οποία κι είχαμε διανείμει το ομώνυμο βιβλιαράκι. Οι νεκροί δικαιώνονται όταν κι όσο η μνήμη τους παραμένει ζωντανή στους επερχόμενους. Και, τόσο ο Γιάννης Σπανδάγος όσο κι ο Χάρης Καλαϊτζάκης, μας έχουν αφήσει ευτυχώς όχι μόνο σημαντικό έργο αλλά και ανεξίτηλες μνήμες.

Περίπατος στα βήματα του Γιάννη Σπανδάγου

Στη μνήμη του Γιάννη Σπανδάγου αύριο Σάββατο το πρωί θα κάνουμε έναν περίπατο στα μέρη με τα οποία είχε συνδεθεί, αγάπησε και μελέτησε με τις έρευνες που έκανε και με τα βιβλία που εξέδωσε. Η αναμνηστική μας βόλτα θα ξεκινήσει στις **10.00 το πρωί από την πλατεία του κτηρίου Δελφίνι** (προτομή Λούη Τίκα), θα έχει 25 στάσεις και θα καταλήξει στις 12.00 το μεσημέρι, στον Δημοτικό Κήπο, κάτω από τον αγαπημένο του γιούκα. Στη συνέχεια στο διπλανό αναψυκτήριο θα έχουμε τη δυνατότητα να πιούμε έναν καφέ στη μνήμη του, να ξεφυλλίσουμε κάποια απ' τα βιβλία του και να διαβάσουμε το σχετικό με τον ανθισμένο γιούκα δημοσιευμά του, που ήταν και το αποχαιρετιστήριο.

* *Ο Χάρης Στρατιδάκης είναι Δρ Παιδαγωγικής-ιστορικός ερευνητής-συγγραφέας* **strharis@yahoo.gr, 2831055031**